

КАТЕГОРИЯТА ЕВИДЕНЦИАЛНОСТ НА БЪЛГАРСКИЯ ГЛАГОЛ В ОБУЧЕНИЕТО ПО БЪЛГАРСКИ В СРЕДНОТО УЧИЛИЩЕ

Проф. д.ф.н. Красимира Алексова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Основната цел на настоящата работа е да аргументира виждането, че в обучението по български език в средното училище трябва да се включат не само индикативът и ренаративът (преизказните форми), но и другите два косвени евиденциала – конклузивът (умозаклучителните форми) и дубитативът (недоверчивите форми). В изпълнение на тази цел в настоящата работа се разглеждат значенията, формите и основните употреби на четирите евиденциала в съвременния български език: индикатив, конклузив, ренаратив и дубитатив. Изказва се схващането, че граматикализацията на евиденциалността в съвременния български език не е завършен процес поради две основни причини: наличието на три вида форми за отрицателните форми на бъдещите времена и разкъсваемостта на всички композирани евиденциални форми.

Ключови думи: евиденциалност; индикатив; ренаратив; конклузив; дубитатив; обучение по български език в средното училище

1. Встъпление

Категорията евиденциалност на глагола е една от отличителните характеристики на съвременния български език в съпоставка с другите индоевропейски езици, които с изключение на албанския не притежават граматикализирана евиденциалност. Освен това тази категория на глагола е многочленна в българския език – включва четири евиденциала (индикатив, конклузив, ренаратив и дубитатив) във всички лица, числа, времена и залози. Парадигмата притежава особености като съвпадение на форми в деятелен и страдателен залог, както и липса на членове. Различаването на формите на конклузива и ренаратива само в 3 л., ед. ч. и мн. ч. кара чуждестранни учени да смятат, че не става въпрос за два отделни евиденциала, а за варианти на един и същи евиденциал. В българската и чуждестранната лингвистика липсва единство както за значението на евиденциалите, така и за техните форми. В тази работа обект на изследване е българската еви-

денциална система, а конкретен предмет са значенията, формите и основни употреби на четирите евиденциала, които би трябвало да присъстват в обучението по български език в средното училище.

Целта на работата е не само да представим разгърнатия характер и богатството на българската евиденциална категория и чрез това да докажем, че в обучението по български език в средното училище е необходимо да се изучават не само индикативните и преизказните форми, но и другите два косвени евиденциала – конклузива (умозаключителните форми) и дубитатива (недоверчивите форми). Използваме примери от електронни корпуси и интернет като най-голямата и най-бързо обновяваща се база данни. Основният приложен тук метод е описателният – представяме и анализираме семантиката, формите и основните употреби на четирите евиденциала. Смятаме, че това ще насочи както авторите на учебници, така и преподавателите към най-същественото, което трябва да включат в обучението по български език в средното училище във връзка с евиденциалната категория в нашия език.

Върху българската евиденциалност са публикувани немалко изследвания предимно у нас, но има и в чужбина (Aleksandrov 1985, Aleksova 2003, 2023, Gerfzhikov 1977, 1984, Kovsh 2007, Kozintseva 1994, Konedareva 2015, Kutsarov 2007, Makartsev 2014, Moskova 2021, Ninova 2016, Nitsolova 2007, 2008, Stoychev 2019, Trifonov 1905, Tarpomanova 2015, Fitneva 2001, 2008, Guéntcheva 1993, 1996, Guéntcheva, ed. 1996, Kehayov 2008, Smirnova 2019, Sonnenhauser 2015 и др.). При изготвянето на настоящия текст сме взели предвид постиженията на всички автори, макар че тук не цитираме всички, тъй като задачите ни са други, а не преглед на мненията.

2. Форми, значение и употреби на българските евиденциали

2.1. Форми, значение и употреби на индикатива

Индикативът е максимално семантично немаркираният евиденциал в съвременния български език. Според Г. Герджиков той не е маркиран по признаците *субективност* и *преизказност*, върху които е организирана българската евиденциална категория, наричана от автора „модус на изказване на действието“ (Gerfzhikov 1984). С индикатива се предава обективно действие, независимо от субективната позиция на говорещия, действие, което не се препредава по чужда информация. Индикативът се отличава с най-разгърната парадигма от форми. В страдателния залог обаче се наблюдава съвпадение на форми – на резултативните и нерезултативните времена, което според теорията на граматическите опозиции е резултат от неутрализация на признака *резултативност*. Положителните и отрицателните форми за 3 л., ед. ч., м. р. могат да се видят на табл. 1.

Таблица 1

Времена	Деятелен залог	Страдателен залог
Сегашно време	пише, не пише	писан е, не е писан
Перфект	писал е, не е писал	бива писан, не бива писан
Аорист	писа, не писа	беше писан, не беше писан биде писан, не биде писан
Имперфект	пишеше, не пишеше	беше писан, не беше писан
Плусквамперфект	беше писал, не беше писал	биваше писан, не биваше писан
Бъдеще време	ще пише, няма да пише	ще е/бъде писан, няма да е/ бъде писан
Бъдеще предварително време	ще е/бъде писал, няма да е/бъде писал	
Бъдеще време в миналото	щеше да пише, нямаше да пише	щеше да е/бъде писан, нямаше да е/бъде писан
Бъдеще предварително време в миналото	щеше да е/бъде писал, нямаше да е писал	

Най-важната особеност на индикатива в съвременния български език е фактът, че миналите времена (минало свършено време, минало несвършено време, минало предварително време, бъдеще време в миналото, бъдеще предварително време в миналото) изразяват имплицитно значението *свидетелственост*. Тези времена могат да се употребяват само ако говорещият е свидетел или ако се представя като свидетел. Някои автори смятат, че носител на това значение е морфемата *-х/-и-* (вж. напр. Kutsarov 2007).

Особеност на употребите на индикативните времена е появата им в исторически и друг тип съчинения с исторически характер вместо преизказните форми, което се назовава в нашата граматика сегашно историческо време, напр.

(1) *Още през 1185 г., когато Асен и Петър са унижени от Исак II Ангел, двамата се заемат да изградят сила, с помощта на която да си отмъстят. Гръбнакът на тази сила са наемниците.* (<https://bulgarianhistory.org/naemnitsi-vtoro-bulgarsko-tsarstvo/>, 25.09.2023 г.)

Друга много важна особеност откриваме в сложни изречения с глагол за речева дейност във въвеждащото изречение. Тогава в подчиненото изречение преизказната форма за неминалите времена (сегашно време, бъдеще време, минало неопределено време, бъдеще предварително време) може да бъде заменена с индикативна. Чрез нея се постига по-неутрално предаване на информация за действието, докато употребата на ренаратива, комбинирано със значението на глагола за речева дейност, създава допълнителен нюанс за

дистанциране на говорещия от информацията, непоемане на отговорността за достоверността на препредаването.

(1) *Мъск върна профила на Тръмп в „Твитър“, той каза, че не го интересува* (https://www.dnevnik.bg/sviat/2022/11/20/4417809_musk_vurna_profila_na_trump_v_tuitur_toi_kaza_che_ne/), 09.10.2023 г.¹

вместо

(2) *Мъск върна профила на Тръмп в „Твитър“, той каза, че не го интересува*.

В журналистически текстове новинарят може да не е свидетел, но да заема ролята на свидетел, за да внуши по-голяма достоверност на информацията.

(3) *Българската делегация замина за Световна чалъндж купа по художествена гимнастика в Румъния*. (<https://bntnews.bg/news/balgarskata-delegaciya-zamina-za-svetovna-chalanj-kupa-po-hudozhestvena-gimnastika-v-rumaniya-1240545news.html>), 09.10.2023 г.

Индикативът присъства в обучението по български език в средното училище, но нито в учебните програми, нито в учебниците не са включени две времена на индикатива в деятелен и страдателен залог – бъдеще предварително време и бъдеще предварително време в миналото. Смятаме, че относителната им рядкост не бива да бъде издигана като аргумент за невключването им в обучението, особено в обучението от VIII клас нагоре. Важно е да бъдат представени тяхното значение, място в индикативната парадигма, форми и употреби. Освен това няма учебник, в който да се посочва ясно, че употребата на миналите времена в съвременния български език е възможна само ако говорещият е бил свидетел или се представя като свидетел. А това е една от отличителните характеристики на индикатива в съвременния български език. Дори в езици, които притежават евиденциална категория, напр. албанския (вж. Taromanova 2015), индикативните минали времена не се отличават с признака *свидетелственост*.

2.2. Форми, значение и употреби на конклузива

С конклузива (умозаключителните форми) в съвременния български език се предава собствено субективно твърдение, извод, обобщение и в този широк смисъл умозаклучение, т.е. използва се терминът умозаклучение в по-широк смисъл в съпоставка с логиката. Това умозаклучение може да се явява резултат от следите от действието, но може да се основава на логически връзки между явленията. Според Г. Герджиков конклузивът (наричан от него *умозаключителен модус*) носи признака *субективност*, но не е маркиран по признака *преизказност*

(Gerdzhikov 1984). В умозаключителната парадигма в съвременния български език съвпадат формите на директните времена (ориентирани към акта на комуникация) и индиректните времена (ориентирани спрямо миналия ориентационен момент). Освен това умозаключителното минало свършено време (*писал е*) напълно съвпада с индикативното минало неопределено време (*писал е*), което е резултат от възникването на категорията евиденциалност – първият подтик е транспозиция на минало неопределено време в полето на минало свършено време за предаване на собствено умозаключение или на препредаване на чужда информация. Това е така, защото в първия период от развоя на категорията според Г. Герджиков съществува един директен и един косвен евиденциал, с който се предава и умозаключение, и преизказване (Gerdzhikov 1984). Според нашите наблюдения има учебници, в които форми за умозаключителното минало свършено време са представени като форми за индикативното минало неопределено време. В страдателния залог според теорията за граматическите опозиции се неутрализира и противопоставянето между нерезултативните и резултативните времена. Неутрализирането на признака резултативност води до съвпадението на формите на резултативните и нерезултативните времена, като остават само два типа форми (за бъдещите и за небъдещите времена). Парадигмата на конклузива в деятелен и страдателен залог, положителни и отрицателни форми за 3 л., ед. ч., м. р. може да се види на табл. 2. Трябва да се подчертае още една особеност – отрицателните конклузивни форми за бъдещите времена имат повече от един член. В 1 и 2 л., ед. ч. и мн. ч. формите са три, като се конкурират форми с безличния формант *нямало е*, със спрягащ се глагол *съм* – *нямало съм да пиша*, *нямало е да съм/бъда писал*, *нямало съм да съм/бъда писан*. Наличието на повече от един член свидетелства, че процесът на граматикализация на българската евиденциална система не е завършил.

Таблица 2

Времена	Деятелен залог	Страдателен залог
Сегашно време	четял е, не е четял	бил е четен, не е бил четен
Имперфект		
Аорист	чел е, не е чел	
Перфект	бил е чел, не е бил чел	
Плусквамперфект		
Бъдеще време	щял е да чете, нямало е да чете/не щял е да чете	щял е да е/бъде четен, нямало е да е/бъде четен, не щял е да е/бъде четен
Бъдеще време в миналото		
Бъдеще предварително време	щял е да е/бъде чел, нямало е да е/бъде чел/не щял е да е/бъде чел	
Бъдеще предварително време в миналото		

При анализиране употребите на умозаключителните форми тук ще държим сметка дали говорещият е бил, или не е бил свидетел, и дали действията са в неминалия, или в миналия план. Когато говорещият не е бил свидетел, най-честата употреба на умозаключителните форми е, когато говорещият прави умозаключение, напр. в (5). Този пример е показателен и за още нещо – в исторически съчинения или трудове в исторически план умозаключителните форми се употребяват, за да се изрази широко разпространено знание, преминало във фонда от собствените знания на говорещия, който го представя като свое субективно твърдение. Тези употреби Р. Ницолова нарича „слабо знание“ на говорещия (Nitsolova 2008, с. 355).

(4) *Владимир Илич Ленин, един от най-могъщите лидери на отминаващия век, е бил „проблемно“ дете и като малък блъскал главата си в земята, за да привлече повече внимание.* (БНРК¹¹)

Говорещият може да не е бил свидетел на действията и събитията, но да използва чуждата информация като основа на изказване на собствено твърдение или обобщение, напр. в XIII глава от „Под игото“ Бойчо Огнянов разказва на Рада за своите прежеждия след напускането на Бяла черква.

(5) *Клети Бойчо, ти си бил простинал по кърища и планини цяла зима... Ти си цял мъченик – каза Рада състрадателно* (Ив. Вазов – <http://www.webclark.org/Clark.html>)

Говорещият може да бъде свидетел на действията, но да използва умозаключителните форми, за да подчертае личното утвърждаване на фактите, да покаже емоционално, че това е негово субективно, лично преживяване, напр.:

(6) *Не казвам, че майка ми не се е грижела за мен, но грижите ѝ прикачат с яденето и обличането, никога не съм имала човек, с когото да споделя нещо. Това са били приятелите ми и техните родители.* (<https://www.bg-mamma.com/?topic=376386.105>), 09.10.2023 г.

Г. Герджиков смята, че в подобни примери се наблюдава транспозиция на умозаключителните форми (конклузива) в полето на индикатива.

Говорещият може да бъде физически свидетел на минали действия и събития, без да осъзнава обаче истинската им същност или въобще да не си спомня за съществуването им, защото не се е намирал в подходящо физическо или психическо състояние или тъй като в съответния минал момент не ги е осъзнавал или пък защото ги е забравил, напр.:

(7) *аз явно съм задрямал и съм се изпуснал в гащите...* (<https://money.bg/archive/tsenite-na-zhilishtata-v-sofiya-se-uvelichavat-v-bukuresht-padat.html>), 09.10.2023 г.

(8) *Я, не знаех, че пращката е опасно оръжие. Явно като деца сме били доста „тежко“ въоръжени.* (<https://dnes.dir.bg/comments/ohrana-beliat-dom-sikret-sarvis-prashka-20537129>), 09.10.2023 г.

С умозаключителни форми във въпросителни изречения, в отрицателни изречения и в подчинени изречения с главно въпросително или отрицателно изречение могат да бъдат изразени колебливост и неуверено предположение, напр.:

(9) *Дали е било или не е било — ходжата знае, той да ни каже!* (<https://chitanka.info/text/33829>), 09.10.2023 г.

Според нашите изследвания едни от най-интересните и най-коментирани-те употреби на конклузива са адмиративните – в този случай говорещият прави умозаключение, което се оказва изненадващо за него, защото противоречи на представите за състоянието на нещата, напр.:

(10) *Я гледай ти! Било по-добро от забрани.* (<http://clubs.dir.bg/showthreaded.php?Board=politics&Number=1941383853&page=2038&view=expanded&sb=3>), 09.10.2023 г.

(11) Ситуация: Говорещият вижда плакат с кандидат-депутати и разпознава свой познат. Учудва се и казва: *Я гледай, и наши Стоян щял да се кандидатира за депутат!*

Важно е да се подчертае, че според нас всички неминали времена (сегашно, минало неопределено, бъдеще време и бъдеще предварително време) имат единствено адмиративни употреби в конклузива, а това се дължи на специфичното взаимодействие между значението на тези времена и конклузива. Според Р. Ницолова тези времена нямат конклузивни форми и употреби (Nitsolova 2008). Според нашите наблюдения често в адмиратива се пропуска спомагателният глагол *съм* (вж. повече у Aleksova 2003). Това е причината някои учени да сочат, че адмиративът не представлява експресивна употреба на умозаключителните форми, а представлява транспозиция на преизказните форми (Nitsolova 2008).

В учебните програми за средното училище, както и в учебниците конклузивът (умозаключителните глаголни форми) не са включени. Това е недостатък, тъй като беше показано колко важни употреби имат умозаключителните форми в съвременния български език. В преразказите често се използват кон-

клузивни форми в съчетание със сегашно и бъдеще време, като тези форми за умозаключителния аорист се представят като индикативни форми за минало неопределено време. Освен това конклузивите интензивно присъстват и в текстовете в обучението по история. Тези факти доказват необходимостта от включването на умозаключителните форми в обучението по български език в средното училище от VIII клас нагоре.

2.3. Форми, значение и употреби на ренаратива

С преизказните глаголни форми говорещият предава чужда информация. Според Г. Герджиков преизказните форми са маркирани с признака *преизказност*, но немаркирани по признака *субективност* (Gerdzhikov 1984). Парадигмата на деятелния залог се характеризира със съвпадение на формите на директните и индиректните времена поради неутрализация на признака *индиректност* според теорията на граматическите опозиции. А в страдателния залог се неутрализира и опозицията между резултативните и нерезултативните времена, поради което остават два вида форми – за небъдещите и за бъдещите времена. Това се наблюдава и при конклузива (срв. табл. 2 и табл. 3). Трябва да се изтъкне, че негативните преизказни форми на бъдещите времена в деятелен и страдателния залог имат повече от една форма. В 1 и 2 л., ед. ч. и мн. ч. тези форми са по три: с безличната форма *нямало*, със спрягащ се спомагателен глагол *съм* – *нямало съм да пиша*, *нямало съм да съм/бъда писал*, *нямало съм да съм/бъда писан*.

Таблица 3

Времена	Деятелен залог	Страдателен залог
Сегашно време	четял, не четял	бил четен, не бил четен
Имперфект		
Аорист	чел, не чел	
Перфект	бил чел, не бил чел	
Плусквамперфект		
Бъдеще време	щял да чете, нямало да чете,	щял да е/бъде четен, нямало да е/бъде четен, не щял да е/бъде четен
Бъдеще време в миналото	не щял да чете	
Бъдеще предварително време	щял да е/бъде чел, нямало да е/бъде чел,	
Бъдеще предварително време в миналото	не щял да е/бъде чел	

В анализите на примерите отчитаме свидетелската или несвидетелската позиция на говорещия, както и принадлежността на фактите към неминалия или миналия план. Най-честата употреба на ренаратива е в плана на миналото, когато говорещият не е бил свидетел и предава чужда информация.

(12) *Шефът на компютърния отдел се готвел да припадне.* (БНК^{III})

Акцентът в изказването може да е поставен върху несвидетелската позиция на говорещия, а може върху факта, че се предава чужда реч, вж. (14).

(13) *Казаха ми, че тъй като живеели в сянката на града, били безобидни.* (БНК)

Преизказните форми се използват при предаването на анонимна информация, а също така в приказки, слухове, предания, а и в исторически съчинения, напр.:

(14) *Пак според слуховете търсели теб.* (БНК)

(15) *Имало едно време една девойка на име Дека. Тя можела да бродира много хубаво. Един ден към селото, където живеела, се случило да намине магьосницата Марена, която била много привързана към обикновените хора и техните съдби и обичала да им помага.* (БНК)

(16) *Като световната история, която като стисната стара мома знае, но не ѝ стиска ясно да каже: **имало** едно време край Памир древни българи, българи, още хонори (или хунори). **Имало** две блискоизточни държави Балгар и Балхара.* (БНРК)

Говорещият може и да бъде свидетел на случилото се, но в изказването си да предпочете да предаде чужди думи за случилото се. Тогава често, особено в 1 л., ед. ч., се наблюдава нюанс на недоверие, резервираност, напр.:

(17) *Бях и аз там, но според Стефан Катя **направила** първа презентацията.*

(18) *Според Симо аз **съм заспал** пръв.*

В изказвания с изразено по лексикален път или с паралингвистични средства недоверие често се случва преизказните форми да заменят дубитатива (недоверчивите форми), напр.:

(19) *Ами, ами, **пристигнал** пръв. Какво говориш!* (вм. бил пристигнал – дубитативен аорист)

В непряката реч преизказните форми от плана на миналото биват често замествани от конклузива, който в този случай не изразява умозаключителна семантика. С конклузивните форми в този случай се предава по-неутрално чуждата реч, докато наличието на глагол за речева дейност във въвеждащото изречение и преизказна форма води до подчертаването на факта, че се пре-

предава чужда реч, което довежда до известно неангажиране на говорещия с достоверността на предаваното, напр.:

(20) Някаква жена ме водеше уж на знахар и каза, че той **щял да ми излекува** подсъзнанието, понеже съм имал обичай да се попикавам, когато спя.
– ренаративно бъдеще време, БНК)

В учебните програми и учебниците по български език в VII клас са включени преизказните форми. Напълно обяснимо е това, тъй като ренаративът е най-честотният косвен евиденциал. Проблемът е, че често не се представя адекватно семантиката му, тъй като тя се приравнява с една от употребите му – несвидетелска позиция на говорещия. Но това е само една от употребите, най-честотната, но само на времената от миналия план. Там също е възможна свидетелска позиция на говорещия, макар и доста по-рядко – всички, вкл. говорещият, са присъствали. Говорещият представя обаче мнението на друг човек – *А Иван излязъл от часа неочаквано*. Необходимо е да бъдат представен по-широк кръг употреби на ренаратива, да не бъде изкривявано неговото значение. Особено важно е да се познава заместването на преизказните форми от умозаключителните форми при миналите времена в непряката реч.

2.4. Форми, значение и употреби на дубитатива

С недоверчивите форми (дубитатива) се изразява широк спектър от значения, които изразяват резервираността на говорещия към предаваното чуждо изказване – от леко съмнение до недоверие и пълно отхвърляне на чуждата информация. Според Герджиков дубитативът е най-семантично маркираният модус на изказването, защото носи и признака *субективност*, и признака *преизказност* (Gerdzhikov 1984). Това е евиденциалът, който отличава българската евиденциална система, тъй като в литературата по въпроса най-често не се разглежда като отделна субкатегория, а като употреба, наричана „евиденциална стратегия“ (Aikhenvald 2004).

В парадигмата на българските недоверчиви форми липсват форми за минало неопределено време и за минало предварително време, тъй като умозаключителните и преизказните форми за тези времена вече съдържат елемента *бил*. Същото важи и за страдателните форми за всички небъдещи времена, които не могат да получат форми, тъй като умозаключителните и преизказните форми съдържат *бил*. Както и при другите индиректни евиденциали, така и в дубитатива съвпадат директните и индиректните времена, а в страдателен залог съвпадат и нерезултативните и резултативните форми. Така в страдателния залог на дубитатива се наблюдават форми само за бъдещите времена, които съвпадат (вж. табл. 4). Трябва да се посочи, че отрицателните недоверчиви форми на бъдещите времена в деятелен и страдателния залог имат повече от

една форма. В 1 и 2 л., ед. ч. и мн. ч. тези форми са по три: с безличната форма *нямало било*, със спрягащ се спомагателен глагол *съм* – *нямало съм бил да пиша*, *нямало съм бил да съм/бъда писал*, *нямало съм бил да съм/бъда писан*.

Таблица 4

Времена	Деятелен залог	Страдателен залог
Сегашно време	бил четял, не бил четял	-----
Имперфект		
Аорист	бил чел, не бил чел	
Перфект	-----	
Плусквамперфект		
Бъдеще време	щял бил да чете, нямало бил да чете, не щял бил да чете	щял бил да е/бъде четен, нямало бил да е/бъде четен, не щял бил да е/бъде четен
Бъдеще време в миналото		
Бъдеще предварително време	щял бил да е/бъде чел, нямало бил да е/бъде чел, не щял бил да е/бъде чел	
Бъдеще предварително време в миналото		

С недоверчивите форми в съвременния български език говорещият/пишещият може да изрази леко колебание в достоверността или искреността на автора на първичното изказване – вж. (22), съмнение във вероятността фактът или действието в чуждото изказване да се окажат реални – вж. (23). С недоверчивите форми може да бъде предадено несъгласие с чужда оценка и в резултат от това дистанциране от нея – вж. (24).

(21) *Сега се държа окей, правя и тук там комплименти, оня ден и се обадих извън даскало и после каза, че не е очаквала. Говорихме си, аз имам повод да празнувам, каза, че **щяла била да се радва** ако я покана. Мисля да го направя и да разбера кво става* (<http://pickup-project.net/forum/index.php?topic=5095.0;wap2>, 25.09.2023 г.)

(22) *Почти му завиждам, на човека. На моята възраст е, но каза, че до сега не е имал никаква сериозна връзка. Защото ако е имал такава връзка, то тя **щяла била да се окаже** единствената. И аз... наистина не знам и не мога да дам отговори каква е формулата на успеха :).* (<https://keklinka.wordpress.com/2013/03/14/лошите-момчета-с-добри-сърца>, 25.09.2023 г.)

(23) *Щял си бил да **подбудиш** вярващите да не стъпват на богослуженията му, това щяло да го остави като риба на сухо, щото не виреел там, където нямало кой да го гледа... Ти си бил „Амбара от Пловдив“, **не съм ли те бил знаел?** Ако не съм знаел, да **съм бил разпитал**...* (http://le-mousquetaire.blogspot.com/2013/07/blog-post_6657.html, 25.09.2023 г.)

С недоверчивите глаголни форми в съвременния български език може да се предаде отхвърляне на невярно чуждо твърдение, което според актуалния говорещ/пишещ представлява несправедливо обвинение (вж. (25)).

(24) *Бях един от първите, които се свързаха с чужди консултантски организации. Но това тогава прозвуча като национално предателство. **Щял съм бил да продам** завода на американците!?! Сега държавата сама тръгна по този път, защото друг всъщност няма. А тия, които казват, че аз **съм бил разсипал** КТМ – да пообиколят света и да видят за какво става въпрос. “ – не проумява евтиния популизъм на опонентите си Калчев. (http://www.infotech.bg/homepages/mayor_kalchev/portret.htm, 25.09.2023 г.)*

С недоверчивите форми може да се изрази и отрицателна оценка за действието в чуждата информация поради неговата неизпълнимост, ненавременност, неефективност, неоснователност, безсмисленост и под. (вж. (25)).

(25) *До всички рибари! Гледах в новините някаква важна госпожа от МОСВ, която не знаела точно колко били язвирите. **Щяла била** тепърва да прави регистър, ама дали ще спогне преди топенето на снеговете – не е ясно. (<http://www.odit.info/?s=6&i=266581&f=4>, 20.03.2020 г.)*

С недоверчивите глаголни форми в съвременния ни език говорещият може да изкаже негодуванието си или своето възмущението от отправена към него закана или заплаха – вж. (26).

(26) *Питам аз какво го мъчи,
той се дуе и се пъчи.
Щял съм бил да видя аз
как се кълца селски праз. (<http://spodeli.net/18/story-22079.html>)*

С недоверчивите форми говорещият може да изрази гневно възмущение дори с елементи на саркастично изобличение – вж. (27).

(27) *Чухте какво била казала Мутрата-Премиер вчера, нали? Каква наистина безмерна наглост, представяте ли си: **щели сме били** догодина да не сме вече най-бедните в Европа, а дотогава, догодина, **щели сме били да се възвисим** дотам, че да сме, предполагам, предпоследни по бедност! (<https://aigg.wordpress.com/2012/09/07/>, 25.09.2023 г.)*

Според нас една от най-интересните, но и най-редките употреби на недоверчивите глаголни форми е случаят, в който говорещият/пишещият предава

с дубитатив свое собствено първично изказване. В този случай се получава дистанциране от собствено изказване и признаване, че в своето първично изказване говорещият е излъгал – вж. (28) и (29).

(28) *Казах му, че Иван бил взел книгата, и не му я дадох* (Gerdzhikov 1977).

(29) *И му разправам, че уж съм щял бил да ходя с нашите, та затова няма-мало било да отида с него.* (собствен архив) (Алексова 2023а)

Често недоверчивите форми в съвременния български език биват заменени от преизказните, стига контекстът и интонацията да изразят съмнение, недоверие, резервираност към достоверността на първичната чужда информация.

Дубитативът е един от по-рядко употребяваните косвени евиденциали, но това не може да се приеме като аргумент за пропускането му в обучението по български език в средното училище. Той може да бъде включен в обучението по български език от VIII клас нагоре. Този евиденциал е една от най-отличителните особености на българския език. Рядко има езици, в които дубитативът да бъде отделен евиденциал или самостоятелна глаголна категория (вж. повече у Aleksova 2023a).

3. Заключение

Българската евиденциална категория според застъпването тук виждане несъмнено може да бъде определена като епистемична. Съществуват и други мнения, напр. Р. Ницолова сочи, че евиденциалността в нашия език е модализирана, а модални са само конклузивът и дубитативът (Nitsolova 2007). Вл. Плунгян също пише, че в балканските езици евиденциалността е модализирана (Plungyan 2011). Според нас, след като индикативните времена изразяват свидетелство, конклузивът – субективно умозаклучение, ренаративът – предаване на чужда информация с непоемане на отговорност за нейната достоверност, а дубитативът – резервираност към чуждо изказване, то тогава не би могло да се отхвърли виждането, че българската евиденциална система е модална.

Според нашите проучвания, че граматикализацията на българската евиденциална категория не е приключила, защото за отрицателните форми на бъдещите времена има по три вида форми (Aleksova 2023a). Освен това почти всички композирани евиденциални форми са проникваеми от местоименни клитики, частици (със и без ударение), пълнозначни думи, обособени части, вметнати думи и изрази и подчинени изречения (Aleksova 2023b).

Ако се използват терминологията и класификацията на евиденциалните системи на Ал. Айхенвалд (Aikhenvald 2004), то за българската евиденциалност би трябвало да бъде създаден нов тип С4, който да има следните членове: *firsthand* (*witnessed in the past*), *inferred*, *reported*, *dubitative*.

Надяваме се краткият преглед на семантиката, формите и основните употреби на евиденциалите в съвременния български език да подтикне авторите на учебни програми, учебници и самите преподаватели да включат всички евиденциали в обучението по български език в средното ни училище.

NOTES

1. Във всички примери правописът, пунктуацията и оформлението са запазени така, както са в оригинала.
2. БНРК – Български национален референтен корпус – <http://www.webclark.org/>.
3. БНК – Български национален корпус, <http://search.dcl.bas.bg/>.

ЛИТЕРАТУРА

- АЛЕКСАНДРОВ, АЛ., 1985. Класификация на българските глаголни времена според модуса на изказването. – В: *Съпоставително езиковедно знание*, 1985, кн. 4 – 5, с. 94 – 103.
- АЛЕКСОВА, КР., 2003. *Адмиративът в съвременния български език*. София: СЕМА РШ.
- АЛЕКСОВА, КР., М. МОСКОВА, В. СТОЕВА, Н. АКИМОВА, Л. ХАЛЕМБАКОВА, Ж. КОЛЕВА, КР. КАУЪЛ, АЛ. ГЕРДЖЕВ, 2015. *Български език за чужденци*. София: СТЪДИ ИН БГ.
- АЛЕКСОВА, КР., 2023а. *Дубитативът в съвременния български език*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- АЛЕКСОВА, КР. 2023б. Проницаемостта на композираните глаголни форми в съвременния български език. – В: *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“*. Факултет по славянски филологии. Т. 108. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2023, с. 53 – 115.
- ГЕРДЖИКОВ, Г., 1977. Една специфична глаголна категория в съвременния български език (Категорията „ангажираност на говорещия с изказването на действието“). – В: *Годишник на Софийския университет, Факултет по славянски филологии*. Т. 69, № 2, с. 5 – 68.
- ГЕРДЖИКОВ, Г., 1984. *Преизказването на действието в българския език*. София: Народна просвета.
- КОВШ, О. А., 2007. *Вербалните средства за изразяване на недоверие в диалогическо общение (на материали на българския език)*. Дисертация за соискание на научна степен кандидат филологически науки по специалност 10.02.03. – славянски езици. Минск, (ръкопис).
- КОЗИНЦЕВА, Н. А., 1994. Категория евиденциалности (проблеми типологическия анализ). – Във: *Вопросы языкознания*, кн. 3, с. 92 – 104.

- КОНЕДАРЕВА, С., 2015. *Евиденциалността в българския език – типологичен аспект. Автореферат на дисертация за придобиване на образователната и научна степен „доктор“*. Благоевград. <<http://rd.swu.bg/media/37429/avtoreferat.pdf>>
- КУЦАРОВ, ИВ., 2007. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“.
- МАКАРЦЕВ, М., 2014. *Евиденциалност в пространстве балканского текста*. Москва, Санкт-Петербург: Нестор-История.
- МОСКОВА, М., 2021. *Конклузивът в съвременния български език*. Дисертация за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ (ръкопис). София.
- НИНОВА, Г., 2016. *Генезис и семантика на адмиратива в български и албански*. (Автореферат на дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“). <<https://www.uni-sofia.bg/index.php/bul/layout/set/print/content/view/full/183167>>, 29.11.2021.
- НИЦОЛОВА, Р., 2007. Модализованная евиденциална система българского языка. – В: Храковский, В., отг. ред. *Евиденциалност в языках Европы и Азии*. Санкт-Петербург: Наука, с. 107 – 197.
- НИЦОЛОВА, Р. 2008. *Българска граматика. Морфология*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- ПЛУНГЯН, ВЛ., 2011. *Введение в грамматическую семантику: грамматические значения и грамматические системы языков мира*. Москва: РГГУ.
- СТОЙЧЕВ, СТ., 2019. *Българският морфологичен релатив и чешкият език или за съвременния български морфологичен релатив и неговите функционални еквиваленти в съвременния чешки език*. София: Стилует.
- ТРИФОНОВ, Ю., 1905. Синтактични бележки за съединението на минало действително причастие с глагола съм в новобългарския език – В: *Периодично списание на Българското книжовно дружество*, кн. LXVI. София: Държавна печатница, с. 155 – 192.
- ТЪРПОМАНОВА, ЕК., 2015. *Евиденциалност в балканските езици: български и албански*. София: ИК „Ни плюс“.

REFERENCES

- AIKHENVALD, A., 2004. *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- ALEKSANDROV, AL., 1985. Klasifikatsia na balgarskite glagolni vreme-na spored modusa na izkazvaneto. *Sapostavitelno ezikoznanie*, no. 4 – 5, pp. 94–103. [in Bulgarian].

- ALEKSOVA, KR., 2003. Admirativat v savremennia balgarski ezik. Sofia: SEMA RSh. [in Bulgarian].
- ALEKSOVA, KR., 2023a. *Dubitativat v savremennia balgarski ezik*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“. [in Bulgarian].
- ALEKSOVA, KR., 2023b. Pronitsaemostta na kompoziranite glagolni formi v savremennia balgarski ezik. – V: *Godishnik na Sofiyskia universitet „Sv. Kliment Ohridski“. Fakultet po slavyanski filologii. Tom 108*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“, pp. 53 – 115. [in Bulgarian].
- ALEKSOVA, KR., M. MOSKOVA, V. STOEVA, N. AKIMOVA, L. HALEMBAKOVA, ZH. KOLEVA, KR. KAUAL, AL. GERDZHEV, 2015. *Balgarski ezik za chuzhdentsi*. Sofia: STADI IN BG. [in Bulgarian].
- FITNEVA, S., 2001. Epistemic marking and reliability judgments. Evidence from Bulgarian. *Journal of Pragmatics*, no. 33, pp. 401 – 420.
- FITNEVA, S., 2008. The role of evidentiality in Bulgarian children’s reliability judgments. *Journal of Child Language*, no. 35, pp. 845 – 868.
- GERDZHNIKOV, G., 1977. Edna spetsifichna glagolna kategoriya v savremennia balgarski ezik (Kategoriyata “angazhiranost na govoreshitia s izkazvaneto na deystviето”). – V: *Godishnik na Sofiyskia universitet, Fakultet po slavyanski filologii*, vol. 69, no. 2, pp. 5 – 68. [in Bulgarian].
- GERDZHNIKOV, G., 1984. *Preizkazvaneto na deystviето v balgarskia ezik*. Sofia: Narodna prosveta. [in Bulgarian].
- GUÉNTCHEVA, ZL., 1996. Le médiatif en bulgare. – In: Guéntcheva Zl. (ed.) *L’Enonciation médiatisée*. Louvain-Paris: Editions Péeters, pp. 47 – 71.
- GUÉNTCHÉVA, ZL., 1993. La catégorie du médiatif en bulgare dans une perspective typologique. *Revue des études slaves*, vol. 65, fascicule 1. Communications de la délégation française au XIe Congrès international des slavistes (Bratislava, septembre 1993), pp. 57 – 72. (https://www.persee.fr/doc/slave_0080-2557_1993_num_65_1_6102) (22.06.2021 г.)
- GUÉNTCHEVA, ZL., editeur. 1996. *L’Enonciation médiatisée*. Louvain-Paris: Editions Péeters, pp. 11 – 21.
- KEHAYOV, P., 2008. *An Areal-Typological Perspective to Evidentiality: the Cases of the Balkan and Baltic Linguistic Areas*. Tartu: Tartu University Press.
- KONEDAREVA, S., 2015. *Evidentsialnostta v balgarskia ezik – tipologichen aspekt. Avtoreferat na disertatsia za pridobivane na obrazovatelната i nauchna stepen „doktor“*. Blagoevgrad, <<http://rd.swu.bg/media/37429/avtoreferat.pdf>> [in Bulgarian].
- KOVSH, O. A., 2007. *Verbalnye sredstva vyrazhenia nedoveria v dialogicheskom obshtenii (na materialii bolgarskogo yazyka)*. *Disertatsia na*

- soiskanie uchenoy stepeni kandidata filologicheskikh nauk po spetsialnosti 10.02.03. – slavyanskije yazyki*. Minsk (rakopis).
- KOZINTSEVA, N. A., 1994. Kategorija evidentsialynosti (problemy tipologicheskogo analiza). *Voprosy yazykoznanija*, no 3, pp. 92 – 104. [in Russian].
- KUTSAROV, IV., 2007. *Teoretichna gramatika na balgarskia ezik*. Morfologia. Plovdiv: Universitetsko izdatelstvo „Paisiy Hilendarski“. [in Bulgarian].
- MAKARTSEV, M., 2014. *Evidentsialynosty v prostranstve balkanskogo teksta*. Moskva, Sankt-Peterburg: Nestor-Istoria. [in Russian].
- MOSKOVA, M., 2021. *Konkluzivat v savremennia balgarski ezik. Disertatsia za pridobivane na obrazovatelnata i nauchna stepen „doktor“*. Sofia (rakopis). [in Bulgarian].
- NINOVA, G., 2016. *Genesis i semantika na admirativa v balgarski i albanski*. (Avtoreferat na disertatsia za prisazhdane na obrazovatelnata i nauchna stepen „doktor“). <<https://www.uni-sofia.bg/index.php/bul/layout/set/print/content/view/full/183167>>, 29.11.2021. [in Bulgarian].
- NITSOLOVA, R., 2007. Modalizovannaya evidentsialynaya sistema bolgarkogo yazyka. – V: Hrakovskiy, V., otg. red. *Evidentsialynosty v yazykah Evropy i Azii*. Sankt-Peterburg: Nauka, pp. 107 – 197. [in Russian].
- NITSOLOVA, R. 2008. *Balgarska gramatika. Morfologia*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“. [in Bulgarian].
- PLUNGYAN, VL., 2011. *Vvedenie v grammaticheskuyu semantiku: grammaticheskie znachenia i grammaticheskie sistemy yazykov mira*. Moskva: RGGU. [in Russian].
- SMIRNOVA, A., 2019. The meaning of evidentiality in Bulgarian. – In: Micheva, V., D. Blagoeva, S. Kolkovska, T. Aleksandrova, Hr. Deykova (sastv.). *Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsia na Instituta za balgarski ezik „Prof. Lyubomir Andreychin“ (Sofia, 14 – 15 may 2019 godina)*. Sofia: Izdatelstvo na BAN „Prof. M. Drinov“, pp. 13 – 22.
- SONNENHAUSER, B., 2015. Hear-say, inference, surprise: (self-) distancing in Bulgarian. – In: Sonnenhauser, B., A. Meermann (eds.). *Distance in language: Grounding a metaphor*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, pp. 117–141.
- TARPOMANOVA, EK., 2015. *Evidentsialnost v balkanskite ezitsi: balgarski i albanski*. Sofia: IK „Ni plus“. [in Bulgarian].
- TRIFONOV, YU., 1905. Sintaktichni belezhki za saedinenieto na minalo deystvitelno prichastie s glagola sam v novobalgarskia ezik. *Periodichno spisanie na Balgarskoto knizhovno druzhestvo*, kn. LXVI. Sofia: Darzhavna pechatnitsa, pp. 155 – 192. [in Bulgarian].

THE EVIDENTIALITY OF BULGARIAN VERB IN LEARNING BULGARIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Abstract. The main goal of the present work is to argue that in the teaching of Bulgarian in school, not only the indicative and the renarrative, but also the other two indirect evidentials – the conclusive and the dubitative – should be included. This is especially true for levels C1 and C2. In fulfillment of this goal, the meanings, forms and main uses of the four evidentials in modern Bulgarian language are examined: indicative, conclusive, renarrative and dubitative. The expressed opinion is that the grammaticalization of evidentiality in the modern Bulgarian language is not a complete process due to two main reasons: the presence of three types of forms for the negative future tenses and the permeability of all composed evidential forms.

Keywords: evidentiality; indicative; renarrative; conclusive; dubitative; learning Bulgarian language

✉ **Prof. Krasimira Aleksova, D.Sc.**

ORCID iD: 0000-0003-3205-9958

WoS Researcher ID: AAA-9132-2021

Sofia University “St. Kliment Ohridski”

E-mail: krasimiraaleksova@gmail.com